

ПЕРЕКЛАДИ “КНИГИ ПЕРЕМІН” В ЄВРОПІ (XVIII - XXI СТ.): ОГЛЯД ДИНАМІКИ

Ю. Зиновіва

Китайський канон “І цзін” або “Книга Перемін” є одним з основоположних текстів для вивчення китайської класичної культури. Можна виділити такі модуси роботи з цим текстом:

- використання в мантичних практиках;
- коментування “Книги Перемін” в іцзіністичній традиції;
- тлумачення значення, призначення та вивчення тексту “Книги Перемін” поза іцзіністичною традицією (європейськими дослідниками, китайськими вестернізованими дослідниками);
- переклади тексту “Книги Перемін” (що теж пов’язано з її тлумаченням, адже той чи інший переклад бере за основу певне розуміння тексту).

За мету нашої роботи було обрано розгляд динаміки перекладів “Книги Перемін” деякими європейськими мовами, а саме: латиною, англійською, німецькою, французькою та російською. Перекладів чи спроб до перекладу “І цзіну” українською мовою за нашими даними немає. Ми не брали за мету філологічний аналіз перекладів “Книги Перемін”.

Огляд перекладів зроблено за дослідженнями Ю. К. Щуцького [8], перекладача та дослідника “Книги Перемін” першої половини ХХ століття, який у першому розділі своєї дисертації “Китайська класична Книга Перемін” подав розгорнутий аналіз перекладів “І цзіну” того часу європейськими мовами. Більше звернень до проблеми перекладів “І цзіну” в китаєзнавчій літературі нами знайдено не було. Для ознайомлення з сучасними перекладами ми звернулися до інтернет-ресурсів [10]. Переважна частина перекладів є недоступною, тому аналіз подається за анотаціями, поданими в зазначених джерелах.

Ю. К. Щуцький у своєму дослідженні “Китайська класична Книга Перемін” [8; с.30] відзначає, що, найімовірніше, перші відомості про “Книгу Перемін” в Європі з’явилися в передмові до книги, що вийшла в Парижі 1681 року “Confuzius sinarum philosophus, seu soientia Sinensis latine exposito studio et opera Patrum Societatis Jesu iussu Ludovici Magni e bibliotheca regia in lucem producit P. Couplet” [8; с.30]. Ця книга є в ЦНБ м. Харкова [2; С.66].

1736 року було зроблено перший переклад “І цзіну” на латину єзуїтським місіонером Жаном-Батістом Режі (J. B. Regis). Переклад був з манчжурської версії канону та базувався на більш ранніх недатованих працях місіонерів Жозефа де Майя та інтерпретатора П’єра дю Тарта [8; С. 30-31].

За нашими відомостями у 18 ст. ще два переклади “Книги Перемін” базувалися на манчжурській версії, адже їхні перекладачі працювали в дипломатичних місіях в Китаї манчжурської династії Цін (1644-1911 рр.). До цих перекладів належить перший частковий переклад “І цзіну” російською мовою, що його було надруковано як прилогу під назвою “О двойственных действиях Инь Ян из китайской книги, И Гин называемой» книги “Тайцзин Гурунь и Урехи Коли, то есть все законы и установления китайского (а ныне манчжурского) правительства» Олексія Леонтьєва, виданої у Санкт-Петербурзі 1782 року. В передмові до перекладу О. Леонтьєв вказував, що “І цзін” – перша зі всіх китайських книг та основа для всіх на світі наук. Думка про переклад “Книги Перемін” з’явилася у Леонтьєва, за його словами, після бесіди з французьким абатом 1769 року в Петербурзі. У передмові прізвище абата не вказано, а, за поясненнями В. С. Колоколова, певно Леонтьєв спілкувався

з місіонером Антуаном Гобілем (1689-1759). Абата Гобіля, який 37 років прожив в Пекіні та співпрацював з місіонерськими та науковими виданнями, приймали тоді членом-кореспондентом Російської Академії наук. Він сказав Леонт'єву, що "всі вчені хотіли б бачити її ("Книгу Перемін") в перекладі на європейську мову", і Леонт'єв: "...спокусився для надання вченим людям такої послуги, але переклав, за можливістю, лише те, як починається, а далі через велику кількість різних накреслень та термінів, перекласти не могу." [7; с.73]. Сам Антуан Гобіль теж перекладав "Книгу Перемін", але видано цей переклад не було [3; с.65].

Наступні переклади "Книги Перемін" з'явилися у другій половині 19 ст. впродовж двадцяти років. 1876 року було видано переклад Макклатчі (Mc Clatchie T. A. Translation of the Confucian Yih – King. Sanghay – London, 1876. Під час написання даної роботи ця книга була нам недоступна), котрий Ю. К. Щуцький характеризує як переклад недосконалий, заснований на теорії перекладача, що "І цзін" – це космогонія [8; с.36].

Переклад "Книги Перемін" французькою мовою зробив П. Філастр (P.- L.-F. Philastre. Tsheu Yi. Le Yi King, traduit avec Commentaires traditionnelles complets de Tischeng Tse et de Tcheu – hi .- Annales du Musee Guimet. Vol. VIII, XXIII. P., 1885, 1899. Під час написання даної роботи ця книга була нам недоступна). Цей переклад за обсягом досить великий, але без певної теорії. Передмова, на думку Ю. К. Щуцького, повторює лише традиційну точку зору на канон. Філастр перший з перекладачів звернув увагу на китайську традицію вивчення та коментування "Книги Перемін", надаючи цій традиції великого значення і постійно спираючись на переказ коментарів Чен І та Чжу Сі. В основу його роботи було покладено компілятивний коментар "Чжоу і чже чжун" [8; С.41-42]. Переклад Філастра було перевидано одним томом в Парижі 1982 року з передмовою Франсуаз Жулієн.

Переклад Дж. Легга (Legge J. The Yi King. Oxf., 1882. Під час написання даної роботи ця книга була нам недоступна), що має велику передмову та вступ, безліч приміток, розкиданих в тексті перекладу, відіграв значну роль в європейському китаєзнавстві того часу [8; С.43]. Джемс Легг (1815-1897) отримав класичну європейську освіту в Шотландії, а також теологічну освіту. З 1837 (за іншими даними 1839 року) майбутній перекладач перебував на службі у Лондонського місіонерського товариства [4; С.152]. В Китаї Легг очолював Англо-китайський коледж для підготовки християнських священиків з китайців, прекрасно володів китайською. Вже 1840 року він почав вивчати канонічні книги з метою здійснити їхній повний англомовний переклад. До перекладу Легг вирішив додати і свій власний коментар. Перший том його роботи "Китайська класика" вийшов в Сянгані 1861 року, останній в Англії 1895 року [6; С.161].

Крім передачі тексту, Легг проводить дослідницьку роботу, розглядаючи питання єдності тексту "Книги Перемін", датування пам'ятки, авторство та відношення до канону Конфуція. Основними його джерелами були "Сі ци чжуань", "Шо гуа чжуань", трактати Чжу Сі, додані до видання "Чжоу і чже чжун" [8; С.44].

Деякі зауваження та висновки Джемса Легга не втратили свого наукового значення і до тепер.

Ще два переклади "Книги Перемін" було зроблено Ш. де Арле (Harlez Ch. de. Le Yih – King, Texte primitif, retabli, traduit et commente.- Memoires de l'Academie Royale de Belgique.1889. T. XLVII ; Harlez Ch. de .Le Yi –King; traduit d'apres les interpretes chinois avec la version mandhoue. P., 1897. Під час написання даної роботи ці книги були нам недоступні), що через досить тенденційну теорію має значення для вивчення історії сприйняття "Книги Перемін" в Західній Європі.

Арле розвиває теорію, що “І цзін” є словником, і будує на ній свою техніку перекладу. Арле вважав, що “І цзін” складався з 64 глав, кожна з яких мала за об’єкт одну ідею, одне слово, виражене гексаграмою. Це слово супроводжували загальні пояснення та моральні роздуми. До них додавали інші пояснення, приклади, цитати, іноді цілі вірші. Він робить висновок, що “Книга Перемін” - це записна книжка якогось політика, яку інший політик зробив текстом для ворожіння. 1959 року текст перекладу де Арле було перевидано з примітками Раймона де Бекера. (Harlez Ch. de. Le livre des mutations. Texte primitif traduit du Chinois. Paris, Editions Denoel, 1959. Під час написання даної роботи ця книга була нам недоступна.)

Однією з найважливіших подій в історії вивчення “Канону Перемін” в Європі ХХ століття був переклад Р. Вільгельма (Wilhelm R. I Ging, das Buch der Wandlungen. Jena, Bd., 1-2., 1924. Під час написання даної роботи ця книга була нам недоступна.) Цей переклад вважається зразковим. Сам перекладач був протестантським місіонером в Китаї, де і вивчив мову. Він працював поза традицією німецької філологічної науки, спирався на усну китайську традицію. Над перекладом “І цзіну” працював разом з китайським вченим Лао Найсюанем, який пояснював текст китайською мовою, а Р. Вільгельм робив помітки та перекладав німецькою. Після цього німецький текст знову перекладався китайською, а Лао Найсюань перевіряв, наскільки версія перекладу відповідає оригіналу [5; С.5-6].

Р. Вільгельм розуміє “І цзін” як перш за все книгу для ворожіння, коли на початку вона просто відповідала: “ так” – ціла риска, чи “ні”- перервана риска. З часом ця процедура ворожіння переросла в спосіб осягнення світу. Головною ідеєю “І цзіну” він визначає співіснування і перехід один в одного двох несумісних умов; протилежності в “І цзіні” – це стани, що постійно замінюють один одного. Він подає значення триграм на основі теорії про рух, як вираження руху, співвідносить їх з годинами доби, сторонами світу, станами психіки тощо [1].

Етапною як для російського, так і для європейського китаєзнавства загалом стала робота з перекладу та інтерпретації “Книги Перемін” Ю. К. Щуцького, що тривала з 1928 по 1935 роки.

Талановитий вчений-китаєзнавець та перекладач, котрий володів китайською, японською, корейською, в’єтнамською (аннамською), манчжурською, бірманською, тайською, бенгалі та ще декількома східними та європейськими мовами, Ю. К. Щуцький закінчив 1921 року етнологічно-лінгвістичне відділення факультету суспільних наук Ленінградського Державного університету по кафедрі китаєзнавства, де вивчав китайську мову та літературу під керівництвом В. М. Алексєєва, М. І. Конрада, О. О. Розенберга. Переклад та дослідження “Книги Перемін” [8], що було дисертацією наступінь доктора філологічних наук (захищена 1937 року), визнано однією з найфундаментальніших сінологічних праць 20 ст. Майже зразу після захисту дисертації Ю. К. Щуцького було заарештовано. Точна дата загибелі перекладача не відома. Видання його перекладу та дослідження було здійснено лише 1960 року. 1979 року книгу Щуцького було перекладено англійською та опубліковано в Англії та США Гельмутом Вільгельмом, сином Ріхарда Вільгельма, відомим китаєзнавцем.

Робота Ю. К. Щуцького складається з трьох частин, в яких він подає історію питання, а саме вивчення “Книги Перемін” в Європі та на Далекому Сході, досліджує диференціацію тексту канону за змістом, технікою мислення, технікою мови, визначає приблизну, на його думку, дату створення канону, розглядає вплив цього тексту на китайську філософію, розповідає про роль

“Книги Перемін” в сучасній йому Японії та в Китаї. Третьою, основною, частиною є переклад та власна інтерпретація, базована на критичній школі коментаторів Ван Бі, Оу-і, Іто Тогая.

Після появи перекладів Р. Вільгельма та Ю. К. Щуцького, що стали класичними, на деякий час перекладання “Книги Перемін” європейськими мовами припиняється. Відбуваються перевидання перекладів де Арле (1959), Дж. Легга (1963), Філастра (1982), переклади самих перекладів – Р.Вільгельма англійською (Wilhelm Richard. *The I Ching or Book of Changes*. Princeton, Princeton University Press, 1967. Під час написання даної роботи ця книга була нам недоступна), і, як вже згадувалося, Ю.К.Щуцького англійською.

1968 року опубліковано переклад Блуфельда (Blofeld John. *I Ching: Book of Change*. New York, 1968. Під час написання даної роботи ця книга була нам недоступна) з певною науковою розробкою. Як відзначає Йоланта Тубілевич, саме Блуфельд починає перекладати і не як переміни, а як переміна, що вплинуло на подальших дослідників та перекладачів “Книги Перемін” [11; С.154].

А з 1980х років починають видаватися найрізноманітніші переклади “Книги Перемін”, що базувалися на різних його версіях: ранній, буддистській, даоській, династії Цін, з юнганською орієнтацією тощо. Найбільше перекладів зроблено англійською, є переклади французькою. Ми не володіємо інформацією про переклади “Книги Перемін” іншими європейськими мовами, які, звичайно ж, існують.

Публікуються як переклади з китайської мови, так і переклади з перекладів.

Подамо перелік відомих нам перекладів та їхній стислий аналіз за хронологією. Огляд було зроблено за Smith R. J. *Some Western – Language Works on the Yijing*, Topically organized. An online guide for students [10].

1981 року було опубліковано текст „І цзіну” за буддистською версією англійською мовою „Внутрішня структура „І цзіну”, Книги Перемін” (Govinda, Anagarika Brahmacari. *The Inner Structure of the I Ching, the Book of Transformations*. Tokyo and New York, 1981. Під час написання даної роботи ця книга була нам недоступна).

Прекрасний аналіз ранньої версії „Канону Перемін” разом з перекладом та великою розробкою матеріалу про подальший розвиток іцзіністики подано в книзі Ріхарда Кунста, виданій 1985 року (Kunst, Richard. *The Original “Yi jing”*: A Text, Phonetic Transcription, Translation, and Indexes, with Sample Glosses. Ann Arbor: University Microfilms International, 1985. Під час написання даної роботи ця книга була нам недоступна). До ранньої версії „Книги Перемін” звернувся і Г.Вінкап, додаючи до перекладу науковий аналіз цієї версії (Whincup, Greg. *Rediscovering the I Ching*. Garden City. N.Y.: Doubleday and Co., 1986. Під час написання даної роботи ця книга була нам недоступна).

Серію книг, що вмещували різноманітні версії тексту „Канону Перемін”, видав Т. Клірі: 1986 року даоську версію, переклад з тексту часів епохи Цін (Clery, Thomas. *The Taoist I Ching*. Boston and London: Shambala Press, 1986. Під час написання даної роботи ця книга була нам недоступна); 1987 та 1989 року було видано буддистську версію канону з перекладом тексту „Книги Перемін” епохи Мін (Clery, Thomas. *The Buddhist I Ching*. Boston and London: Shambala Press, 1987. Clery, Thomas. *I Ching Mandalas: A Program of Study for the Book of Changes*. Boston and Shaftsbury: Shambala Press, 1989. Під час написання даної роботи ці книги були нам недоступні); 1992 – кишенькове видання, більше орієнтоване на практичне використання для ворожіння, з невеликою вступною частиною [9].

1991 року вийшов цікавий переклад “Книги Перемін” в даоській версії (Wu, Jing – Nuan. *Yi Jing*. Washington D.C. The Taoist Center, 1991. Під час написання даної роботи ця книга була нам недоступна).

Нові переклади тексту канону французькою мовою з'явилися 1994 року (Group de travail du Centre Djohi. *Le Yi King mot a mot*. Paris: Editions Albin Michel, 1994. Javary, Curille. *Les mutations du Yi King*. Paris : Albin Michel, 1994. Під час написання даної роботи ці книги були нам недоступні). Вони мають наукові розробки та орієнтовані на ранній варіант „Книги Перемін”. Роботу К. Яварі було перекладено 1997 року англійською мовою.

Цього ж року було видано ще три переклади „І цзіну” англійською мовою, один з яких, переклад Р. Дж. Лінна (Lynn, Richard John. *The Classic of Changes (as interpreted by Wang Bi)*. New York: Columbia University Press, 1994. Під час написання даної роботи ця книга була нам недоступна), вважається найкращим сучасним науковим перекладом, добре анотованим та прокоментованим. Інші два переклади базуються на юнганському розумінні канону (Ritsema, Rudolf and Stephen Karcher. *I Ching: The Classic Chinese Oracle of Change*. Shaftsbury: Element Books, 1994. Ni, Hua-Ching. *The Book of Changes and Unchanging Truth*. Santa Monica, 1994. Під час написання даної роботи ці книги були нам недоступні).

1995 року виходять два переклади: англійською мовою – Палмера (Palmer, Martin and others. *I Ching: The Shamanic Oracle of Change*. London and San Francisco, 1995. Під час написання даної роботи ця книга була нам недоступна) та французькою - Ванга, що базувався на Мавандуйському тексті „Книги Перемін” (Wang, Dongliang. *Les signes et les mutations*. Paris, 1995. Під час написання даної роботи ця книга була нам недоступна), що є першим зверненням до перекладу даної версії. За рік Мавандуйський текст “Книги Перемін” було перекладено англійською Едвардом Шонессі (Shaughnessy, Edward. *I Ching : The Classic of Changes*. New York: Ballantine Books, 1996. Під час написання даної роботи ця книга була нам недоступна).

Одним з найдокладніших досліджень, викладених у вступному матеріалі, є переклад ранньої версії „Книги Перемін” Р. Рутта, виданий 1996 року (Rutt, Richard. *The Book of Changes (Zhoyi)*. Richmod, Surrey: Curzon Press, 1996. Під час написання даної роботи ця книга була нам недоступна).

За два роки було видано переклад, що орієнтований не на наукове дослідження, а на практичне використання у ворожбі А. Хуана (Huang, Alfred. *The Complete I Ching*. Rochester, Vermont, 1998. Під час написання даної роботи ця книга була нам недоступна).

Існує також принаймні два нові переклади російською мовою, один з яких, Б. Б. Віногородського, видано 1999 року (И цзин – Чжоу И. Система Перемен – Циклические Перемены. / Перев. С кит. Б. Б. Виногородского. – Москва: «Северный ковш», 1999).

Така активність, виявлена щодо перекладання тексту „Книги Перемін” в 1990ті роки – з'явилося 12 нових перекладів, а також друкувалися переклади з перекладів, має тенденцію до продовження. Лише за два роки 21ст. видано принаймні дві версії перекладу канону: один переклад французькою (Javary, Curille et Pierre Faure. *Yi King : le Livre des changements*. Paris : Albin Michel, 2002. Під час написання даної роботи ця книга була нам недоступна), що є науковим дослідженням, точніше продовженням дослідження, початого в попередньому виданні цього перекладача, інший – англійською, дуже докладний, виданий для охочих скористатися „Книгою Перемін” для ворожіння (Balkin, Jack. *The Laws of Change: I Ching and the Philosophy of Life*. New York: Schocken Books, 2002. Під час написання даної роботи ця книга була нам недоступна).

Отже, можна прослідкувати таку динаміку перекладів „Книги Перемін” європейськими мовами: 18 століття – це неповні переклади, точної кількості

яких нам не відомо, переважно латиною, адже перекладачами були єзуїтські місіонери, а, також російською; друга половина 19 століття дає п'ять повних перекладів, що кожен за основу мав певну версію тлумачення „Книги Перемін”, не завжди адекватну, та власне наукове дослідження тексту, в цей час відбувається звернення європейських перекладачів до китайської іцзіністичної традиції. Перша половина 20 ст. стала часом двох класичних перекладів – Р. Вільгельма та Ю. К. Щуцького. Активне звернення до перекладу „І цзину” відбувається з початком 1980х років, що збігається з часом повернення цікавості до „Книги Перемін” в КНР.

Розглянута динаміка перекладів “Книги Перемін” є тільки невеликою частиною корпусу перекладів цього канону. Ми не можемо стверджувати, що оглянули всі переклади “Книги Перемін” європейськими мовами. Поза нашою увагою залишилися переклади в Східній Європі через нестачу інформації. Також ми не піднімали тему перекладів тексту канону мовами країн Східної та Південно-Східної Азії, в культурі яких “Книга Перемін” посідає таке ж визначне місце, як і в китайській культурі.

Перспективами подальшого дослідження перекладів “Книги Перемін” є залучення текстів перекладів та розгляд питання з якої версії канону, а також з якої мови було зроблено певний переклад. Переважно кожен перекладач подає своє дослідження тексту та коментарі, тому розгляд різних перекладів є одночасно і вивченням стану дослідження “Книги Перемін”. Варто було б також ознайомитися з перекладами “І цзину” в Східній Європі та прослідкувати динаміку перекладів “Книги Перемін” в країнах Східної та Південно-Східної Азії.

Література

1. Вильгельм Р., Вильгельм Г. Понимание “И цзин”: Сборник / Пер. с нем., англ. В.Б. Курносовой. – Москва: “Алетейа”, 1998. – 208 с.
2. Кіктенко В. О. Нарис з історії українського китаєзнавства. XVIII- перша половина ХХст.: дослідження, матеріали, документи. - К.: “Наукова думка”, 2002. – 194 с.
3. Кожин М. П. Гобиль Антуан. // Китайская философия. Энциклопедический словарь. Гл. ред. М. А. Титаренко. – Москва, “Мысль”, 1994. – С. 65.
4. Колоколов В. С. О Джемсе Легге и его воззрениях на книгу “Да сюэ” // Народы Азии и Африки. – Москва, 1969. – №6. – С. 152 – 164.
5. Курносова В. Рихард Вильгельм и “И цзин” // Вильгельм Р., Вильгельм Г. Понимание “И цзин”: Сборник / Пер. с нем., англ. В.Б. Курносовой. – Москва: “Алетейа”, 1998. – С. 5 – 6.
6. Петрова Е. А. Легг Джемс // Китайская философия. Энциклопедический словарь. Гл. ред. М. А. Титаренко. – Москва, “Мысль”, 1994. – С. 161.
7. Скачков П. Е. Очерки истории русского китаеведения. – Москва: “Наука”, Главная редакция восточной литературы, 1977. – С. 73.
8. Щуцкий Ю.К. Китайская классическая Книга Перемен. – Москва: АСТ; Минск: “Харвест”, 2000. – 752 с.
9. Clery, Thomas.I Ching. The Book of Changes. Boston and London: Shambala Press, 1992. – 169 p.
10. Smith R. J. Some Western – Language Works on the Yijing, Topically organized. An online guide for students // [http:// www.pacificcoast.net/~wh/Index.html](http://www.pacificcoast.net/~wh/Index.html).
11. Tubielewicz J. Superstitions, magic and mantic practices in the Heian period. – Warszawa, 1980. – P. 153–156.